

MUSIQA TA'LIMIDA XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRINI TASHKIL ETISHDA RAHBARLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

**Ahmedova Nozimaxon
Normatjon qizi**

*Qo'qon Davlat Universiteti, "Musika
nazariyasi" kafedresi, "Musika ta'limi va
san'at" yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annотatsiya

Mazkur maqolada musiqa ta'limi jarayonida xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etish, boshqarish va ijodiy-pedagogik jihatdan rivojlantirishda rahbarlik faoliyatining mazmuni, tarkibiy qismlari hamda zamonaviy texnologiyalari ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Xalq cholg'ulari orkestri faqat ijrochilar jamoasi sifatida emas, balki milliy musiqiy tafakkur, ansambl madaniyati, estetik idrok, sahna intizomi, ijodiy mas'uliyat va jamoaviy hamkorlikni shakllantiruvchi murakkab pedagogik tizim sifatida qaraladi. Tadqiqotda orkestr rahbarining kasbiy kompetensiyasi, repertuar tanlash madaniyati, ijrochilar bilan ishlash metodikasi, repetitsiya jarayonini rejalashtirish, cholg'ular guruhini muvofiqlashtirish, dirijyorlik mahorati, psixologik yetakchilik, motivatsion yondashuv va ijodiy muhit yaratish texnologiyalari keng yoritiladi. Maqolada ta'lim muassasalarida xalq cholg'ulari orkestrini samarali yo'lga qo'yish uchun bosqichma-bosqich tashkiliy model, rahbarlik faoliyatining funksional yo'nalishlari, pedagogik shart-sharoitlari va amaliy natijadorlik mezonlari ishlab chiqiladi. Shuningdek, milliy cholg'u ijrochiligi an'analarni saqlash, yosh avlodga xalq musiqasiga hurmat uyg'otish, orkestr ijrochiligi orqali talabalarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini kuchaytirish masalalari ham tadqiqotning asosiy ilmiy yo'nalishlaridan biri sifatida bayon etiladi. Tadqiqot natijalari musiqa ta'limi muassasalarida, oliy ta'lim tizimidagi "Musika ta'limi va san'at" yo'nalishi, bolalar musiqa va san'at maktablari hamda havaskor ijodiy jamoalar faoliyatida qo'llanishi mumkin.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, xalq cholg'ulari orkestri, rahbarlik faoliyati, dirijyorlik, pedagogik texnologiya, repertuar, ansambl ijrochiligi, milliy musiqa, orkestr madaniyati, ijodiy jamoa.

KIRISH

O'zbek xalqining ko'p asrlik musiqiy merosi, maqom san'ati, baxshichilik, dostonchilik, ashula va cholg'u ijrochiligi an'analari milliy madaniyatning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, dutor, tanbur, rubob, chang, g'ijjak, nay, surnay, doira, qo'shnay, afg'on rubobi, ud, qonun kabi xalq cholg'ulari orqali shakllangan ijrochilik maktablari nafaqat badiiy-estetik qiymatga, balki ta'limiy-

tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Musiqa ta'limida xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etish masalasi bugungi kunda alohida dolzarflik kasb etmoqda, chunki zamonaviy ta'lim jarayonida yoshlarning milliy qadriyatlarga munosabati, ijodiy tafakkuri, jamoaviy ishlash madaniyati va sahna ijrochiligi malakasini rivojlantirish muhim pedagogik vazifaga aylangan. O'zbekiston Respublikasida madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish, yosh avlodni milliy merosga hurmat ruhida tarbiyalash, musiqa ta'limi sifatini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar xalq cholg'ulari orkestri faoliyatini yanada takomillashtirish zaruratini kuchaytirmoqda [1]. Chunki xalq cholg'ulari orkestri oddiy ijrochilik mashg'ulotlari yig'indisi emas, balki musiqiy eshituv, ritmik sezgi, ansambl uyg'unligi, ijodiy intizom, badiiy talqin, repertuar madaniyati va jamoaviy mas'uliyatni birlashtiruvchi murakkab ta'limiy muhitdir. Bu muhitda orkestr rahbarining o'rnini nihoyatda muhim bo'lib, u bir vaqtning o'zida dirijyor, pedagog, tashkilotchi, psixolog, repertuarshunos, metodist va ijodiy yetakchi sifatida faoliyat yuritadi. Rahbarning kasbiy mahorati yetarli bo'lmasa, hatto yaxshi ijrochilardan tuzilgan jamoa ham to'laqonli badiiy natijaga erisha olmaydi; aksincha, puxta metodikaga, aniq maqsadga, ijodiy intizomga va to'g'ri rahbarlik texnologiyasiga ega bo'lgan orkestr qisqa muddatda ham muhim ijodiy o'sishga erishishi mumkin. Shu jihatdan, xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etishda rahbarlik faoliyatini rivojlantirish texnologiyalarini ilmiy asosda o'rganish musiqa pedagogikasi uchun dolzarb vazifalardan biridir. Mazkur mavzuning dolzarbligi yana shunda ko'rinadiki, hozirgi ta'lim jarayonida ijrochilik mashg'ulotlarini faqat an'anaviy "o'rgatish–takrorlash–ijro etish" tartibida olib borish yetarli emas; aksincha, har bir mashg'ulot rejalashtirilgan, diagnostik, interfaol, motivatsion, differensial va natijaga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Xalq cholg'ulari orkestri rahbari talabalar yoki o'quvchilarning musiqiy tayyorgarligi, cholg'u imkoniyati, texnik saviyasi, psixologik holati, ijodiy qiziqishi va sahna tajribasini hisobga olgan holda mashg'ulot mazmunini tashkil eta olishi zarur. Bunday faoliyatda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari, audio-vizual tahlil, partitura ustida ishlash, ijro monitoringi, kichik guruhlarda mashq qilish, ijodiy topshiriqlar, refleksiv tahlil va konsert-amaliyot usullaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega [2]. Shuningdek, xalq cholg'ulari orkestri orqali talabalarda milliy musiqiy merosni o'rganish, maqom va xalq kuylarining uslubiy xususiyatlarini anglash, turli cholg'ular tembrini farqlash, badiiy ifoda vositalarini his qilish va pedagogik faoliyatda ulardan foydalanish kompetensiyalari shakllanadi. Shu sababli mazkur maqolada musiqa ta'limida xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etishda rahbarlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslari, metodik imkoniyatlari, texnologik bosqichlari va amaliy samaradorlik mezonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi xalq cholg'ulari orkestri faoliyatini tashkil etishda rahbarning pedagogik-dirijyorlik kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi texnologiyalarni aniqlash, tizimlashtirish va ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida xalq cholg'ulari orkestrining musiqa ta'limidagi o'rnini ochib berish, orkestr rahbarining kasbiy faoliyat mazmunini aniqlash, rahbarlik faoliyatini rivojlantiruvchi pedagogik texnologiyalarni tahlil qilish, repertuar jarayonining samarali modelini ishlab chiqish, repertuar tanlash mezonlarini asoslash, jamoaviy ijro sifatini baholash mezonlarini belgilash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ko'zda tutiladi. Tadqiqot obyekti musiqa ta'limi jarayonida xalq cholg'ulari

orkestrini tashkil etish faoliyati, predmeti esa ushbu jarayonda rahbarlik faoliyatini rivojlantirish texnologiyalari hisoblanadi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda xalq cholg'ulari orkestri rahbarining faoliyati alohida boshqaruv-pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqilib, uning tashkiliy, metodik, psixologik, ijodiy va baholash komponentlari o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinadi.

METODLAR

Tadqiqotda musiqa pedagogikasi, ijrochilik san'ati, dirijyorlik amaliyoti va ta'lim texnologiyalariga oid ilmiy manbalarni nazariy tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik kuzatish, metodik modellashtirish, tajriba-amaliy faoliyatni tahlil qilish, repertuar materiallarini o'rganish va sifat mezonlari asosida baholash usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlil jarayonida xalq cholg'ulari orkestrining tarixiy shakllanishi, uning ta'lim tizimidagi o'rni, orkestr rahbarining kasbiy kompetensiyalari, ansambl ijrochiligi madaniyati, repetitsiya jarayonini boshqarish metodlari va milliy cholg'u ijrochiligi maktablari haqidagi ilmiy qarashlar o'rganildi [3]. Pedagogik kuzatish usuli orqali xalq cholg'ulari orkestrida ijrochilarning mashg'ulotga munosabati, rahbar ko'rsatmalarini qabul qilish darajasi, partiya ustida mustaqil ishlash ko'nikmasi, guruhlararo muvofiqlik, ritmik barqarorlik, intonatsion aniqlik va sahna intizomi kabi omillar tahlil qilindi. Metodik modellashtirish usuli asosida orkestr rahbarining faoliyati besh asosiy bosqichga ajratildi: birinchi bosqich — tashkiliy-diaagnostik tayyorgarlik, ikkinchi bosqich — repertuar va partitura tahlili, uchinchi bosqich — guruhlar bo'yicha ijro texnikasini shakllantirish, to'rtinchi bosqich — umumorkestr uyg'unligini ta'minlash, beshinchi bosqich — sahna ijrosi va refleksiv tahlil. Bunday bosqichlashtirish rahbar faoliyatini tasodifiy va intuitiv holatdan tizimli, rejalashtirilgan hamda natijaga yo'naltirilgan jarayonga aylantirish imkonini beradi. Tadqiqotda kompetensiyaviy yondashuv ham asosiy metodologik yo'nalish sifatida tanlandi, chunki xalq cholg'ulari orkestri rahbari faqat musiqiy bilimga ega bo'lishi bilan cheklanmay, pedagogik muloqot, psixologik boshqaruv, ijodiy motivatsiya, tashkiliy rejalashtirish, repertuar tanlash, cholg'ular tembrini muvofiqlashtirish va sahna jarayonini boshqarish kompetensiyalariga ham ega bo'lishi lozim [4]. Shu bilan birga, tizimli yondashuv orkestr faoliyatini alohida cholg'u partiyalari yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro bog'langan elementlardan iborat yaxlit ijodiy-pedagogik tizim sifatida o'rganishga imkon berdi. Tadqiqot davomida xalq cholg'ulari orkestri faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar ham belgilandi: birinchidan, ijrochilarning tayyorgarlik darajasini aniqlash va ularga mos partiyalarni taqsimlash; ikkinchidan, repertuarni yosh, imkoniyat va ta'limiy maqsadga muvofiq tanlash; uchinchidan, repetitsiya jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish; to'rtinchidan, cholg'u guruhlar o'rtasida akustik va ritmik muvozanatni ta'minlash; beshinchidan, ijrochilarda ichki motivatsiya va jamoaviy mas'uliyatni rivojlantirish; oltinchidan, sahna amaliyoti orqali ijro madaniyatini mustahkamlash. Tadqiqotning amaliy yo'nalishida xalq cholg'ulari orkestri rahbarining faoliyatini baholash uchun bir nechta mezonlar ishlab chiqildi: tashkiliy mezon, metodik mezon, badiiy-ijrochilik mezoni, psixologik mezon, kommunikativ mezon va refleksiv mezon. Tashkiliy mezon rahbarning mashg'ulot jadvali, ijrochilar tarkibi, cholg'ular joylashuvi va repetitsiya tartibini to'g'ri belgilay olishini ifodalaydi; metodik mezon partitura tahlili, mashq usullari, ijrodagi xatolarni

bartaraf etish va o'quvchilarga individual yondashuvni o'z ichiga oladi; badiiy-ijrochilik mezon esa tovush sifati, dinamik muvozanat, frazirovka, temp, ritm, intonatsiya va umumiy talqinni baholaydi; psixologik mezon jamoada ishonch, ijodiy kayfiyat, faollik va mas'uliyat muhitini yaratishga qaratiladi; kommunikativ mezon rahbarning aniq, tushunarli, madaniyatli va ilhomlantiruvchi muloqot olib borishini bildiradi; refleksiv mezon esa mashg'ulotdan keyingi tahlil, xatolarni aniqlash, ijrochilarning o'zini baholashi va keyingi rivojlanish rejasini tuzishni nazarda tutadi. Mazkur metodlar uyg'unligi mavzuni bir yoqlama emas, balki nazariy, pedagogik, ijrochilik va tashkiliy jihatdan kompleks tadqiq etish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musiqa ta'limida xalq cholg'ulari orkestrini samarali tashkil etish rahbarning faqat dirijyorlik mahoratiga emas, balki uning kompleks pedagogik rahbarlik kompetensiyasiga bevosita bog'liqdir. Orkestr rahbari faoliyatining asosiy natijadorligi ijrochilar jamoasida musiqiy intizom, eshituv madaniyati, ijodiy hamkorlik, repertuarni anglab ijro etish, sahna mas'uliyati va milliy musiqaga qadriyatli munosabat shakllanishida namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida xalq cholg'ulari orkestri rahbarligining samarali texnologik modeli ishlab chiqildi va u quyidagi tarkibiy qismlardan iborat ekani aniqlandi: diagnostik-tahliliy texnologiya, repertuar-tanlov texnologiyasi, guruhli mashg'ulot texnologiyasi, umumorkestr uyg'unlashtirish texnologiyasi, ijodiy-motivatsion texnologiya, sahna-amaliyot texnologiyasi va refleksiv-baholash texnologiyasi. Diagnostik-tahliliy texnologiya orkestrga jalb etilgan ijrochilarning musiqiy tayyorgarligi, cholg'u texnikasi, eshituv qobiliyati, ritmik sezgisi, nota savodxonligi, jamoaviy ijroga moslashuvchanligi va ijodiy faolligini aniqlashga xizmat qiladi. Bu bosqichda rahbar har bir ijrochining kuchli va zaif jihatlarini bilib oladi, shundan kelib chiqib partiyalarni taqsimlaydi, murakkablik darajasini belgilaydi va mashg'ulot strategiyasini ishlab chiqadi. Repertuar-tanlov texnologiyasi xalq cholg'ulari orkestrining badiiy va ta'limiy maqsadlarini uyg'unlashtirishga qaratiladi. Repertuar tanlashda asarning milliy-ma'naviy mazmuni, melodik tuzilishi, ritmik murakkabligi, cholg'ular imkoniyatiga mosligi, yosh ijrochilar saviyasiga muvofiqligi, sahna ta'sirchanligi va pedagogik qiymati hisobga olinishi lozim. Masalan, boshlang'ich bosqichdagi orkestr uchun sodda fakturali xalq kuylari, marosim kuylarining qayta ishlangan shakllari, ikki yoki uch ovozli ansamblga moslashtirilgan asarlar tanlanishi maqsadga muvofiq; yuqori bosqichda esa maqom parchalari, bastakorlik asarlari, murakkab polifonik elementlarga ega qayta ishlanmalar va zamonaviy kompozitorlar asarlaridan foydalanish mumkin [5]. Guruhli mashg'ulot texnologiyasi cholg'ular oilasi bo'yicha alohida ishlashni nazarda tutadi: torli-chertma cholg'ular, torli-kamonli cholg'ular, damli cholg'ular va zarbli cholg'ular alohida mashq qilganda ijrochilar o'z partiyasini aniqroq anglaydi, texnik qiyinchiliklarni bartaraf etadi va guruh ichidagi bir xillikka erishadi. Umumorkestr uyg'unlashtirish texnologiyasi esa barcha guruhlarini yagona badiiy talqinga birlashtiradi. Bu jarayonda rahbar tovush balansi, dinamik nisbat, temp barqarorligi, ritmik sinxronlik, frazirovka, artikulyatsiya va yakuniy badiiy obrazga alohida e'tibor qaratadi. Ayniqsa, xalq cholg'ulari orkestrida tembrlar xilma-xilligi katta imkoniyat bo'lishi bilan birga, nozik boshqaruvni ham talab qiladi; chunki doira yoki nog'ora kabi zarbli cholg'ular tovushi ortiqcha kuchayib ketsa, torli

cholg'ularning mayin tembri yo'qolishi, nay yoki surnay kabi damli cholg'ular esa umumiy dinamik muvozanatni o'zgartirib yuborishi mumkin. Ijodiy-motivatsion texnologiya orkestr a'zolarining ichki qiziqishini uyg'otish, ularni faqat topshiriq bajaruvchi emas, balki ijodiy jarayon ishtirokchisi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda rahbar asarning tarixi, kuy obrazlari, ijro an'analari, bastakor yoki xalq ijodidagi kelib chiqish omillari haqida qisqa suhbatlar olib borishi, talabalarga ayrim frazalarni talqin qilish bo'yicha fikr bildirish imkonini berishi, ijrodan keyin o'zaro tahlil muhitini yaratishi muhimdir. Sahna-amaliyot texnologiyasi orkestr faoliyatining yakuniy natijasini real ijro sharoitida sinovdan o'tkazadi. Konsert, ochiq dars, ijodiy kecha, festival, tanlov va hisobot konsertlari ijrochilarda sahna madaniyati, jamoaviy mas'uliyat, emotsional barqarorlik va badiiy ifoda ko'nikmalarini rivojlantiradi. Refleksiv-baholash texnologiyasi esa ijrodan keyingi tahlilni tizimli yo'lga qo'yadi: rahbar ijrochilar bilan birgalikda muvaffaqiyatli jihatlar, aniqlangan kamchiliklar, texnik qiyinchiliklar, badiiy talqin masalalari va keyingi mashg'ulot vazifalarini muhokama qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, xalq cholg'ulari orkestri rahbarining faoliyati quyidagi besh asosiy funksiyani bajaradi: pedagogik funksiya — ijrochilarni o'qitish va tarbiyalash; dirijyorlik funksiya — musiqiy jarayonni boshqarish; tashkiliy funksiya — jamoa faoliyatini rejalashtirish; psixologik funksiya — ijodiy muhit va motivatsiyani shakllantirish; madaniy-ma'rifiy funksiya — milliy musiqiy merosni targ'ib qilish. Ushbu funksiyalar bir-biridan ajralgan holda emas, balki o'zaro bog'liq ravishda amalga oshirilganda orkestr faoliyatida barqaror rivojlanish kuzatiladi. Natijalar yana shuni ko'rsatdiki, rahbarlik faoliyatining rivojlanishi uchun faqat amaliy tajriba emas, balki muntazam metodik tayyorgarlik, partitura o'qish madaniyati, audio tahlil, video tahlil, ijrochilar bilan individual suhbat, guruh sardorlari tizimini yo'lga qo'yish, konsert faoliyatini rejalashtirish va ijro natijalarini mezonli baholash muhim ahamiyatga ega. Xalq cholg'ulari orkestri faoliyatida rahbarning kommunikativ uslubi ham alohida o'rin tutadi. Buyruqbozlikka asoslangan rahbarlik qisqa muddatli intizom berishi mumkin, biroq ijodiy faollikni susaytiradi; demokratik, talabchan, lekin hurmatga asoslangan rahbarlik esa ijrochilarda mas'uliyat, tashabbus va badiiy izlanish hissini kuchaytiradi. Demak, xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etishda rahbarlik faoliyatining samaradorligi kasbiy bilim, metodik tizim, psixologik sezgirlik va milliy san'atga muhabbat uyg'unligida namoyon bo'ladi.

MUHOKAMA

Xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etishda rahbarlik faoliyatini rivojlantirish texnologiyalarini muhokama qilishda avvalo shuni e'tirof etish kerakki, orkestr pedagogikasi oddiy cholg'u o'rgatish metodikasidan ancha murakkabroq jarayondir. Yakka ijrochilikda o'quvchi asosan o'z texnikasi, tovush chiqarishi, badiiy talqini va shaxsiy ijro madaniyati ustida ishlasa, orkestr ijrochiligida har bir ijrochi o'z partiyasini butun jamoa tovush tizimi bilan muvofiqlashtirishga majbur bo'ladi. Bu esa rahbardan yuqori darajadagi eshituv nazorati, tezkor tahlil, psixologik muvozanat, aniq ko'rsatma berish va ijodiy jarayonni boshqarish mahoratini talab qiladi. Musiqa ta'limi amaliyotida ba'zan orkestr rahbarligi faqat dirijyorlik harakatlari yoki konsertga tayyorgarlik bilan cheklab qo'yiladi, aslida esa rahbarlik faoliyati bundan ancha kengdir. U o'quvchilarni cholg'ular bo'yicha to'g'ri joylashtirish, partiyalarni moslashtirish, texnik qiyinchiliklarni soddalashtirish yoki murakkablashtirish,

mashg'ulot vaqtini oqilona taqsimlash, intizomni saqlash, ijodiy ishtiyoqni pasaytirmaslik, badiiy obrazni tushuntirish, sahna oldi psixologik tayyorgarlikni tashkil etish kabi ko'plab vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu jihatdan xalq cholg'ulari orkestri rahbari ta'lim jarayonining "ko'rinmas me'mori"dir: u sahnada bir necha daqiqa davom etadigan ijro ortida haftalar va oylar davomida olib borilgan murakkab pedagogik mehnatni boshqaradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rahbarlik faoliyatining rivojlanishi uchun birinchi muhim shart — maqsadning aniqligidir. Agar orkestr faqat tadbirda chiqish qilish uchun tuzilsa, uning ta'limiy imkoniyatlari cheklanib qoladi; agar u tizimli pedagogik loyiha sifatida tashkil etilsa, u talabalarning kasbiy shakllanishida kuchli vositaga aylanadi. Ikkinchi muhim shart — repertuar siyosatining to'g'riligidir. Repertuar haddan tashqari murakkab tanlansa, ijrochilarda ishonchsizlik, charchoq va befarqlik yuzaga keladi; juda sodda tanlansa, ijodiy o'sish sekinlashadi. Shu bois repertuar "imkoniyatdan biroz yuqori, lekin erishish mumkin bo'lgan" darajada bo'lishi maqsadga muvofiq. Pedagogikada bunday yondashuv rivojlantiruvchi ta'lim tamoyiliga mos keladi [6]. Uchinchi shart — repetitsiya jarayonining texnologik tashkil etilishidir. Ko'plab amaliy holatlarda mashg'ulotlar asarni boshidan oxirigacha qayta-qayta ijro etish bilan o'tadi. Bu usul ayrim hollarda foydali bo'lsa-da, doimiy qo'llanganda samaradorlikni pasaytiradi. Samarali rahbar murakkab joylarni ajratib oladi, ritmik mashqlarni alohida ishlaydi, tempni sekinlashtirib o'rgatadi, cholg'ular guruhini bo'lib mashq qildiradi, keyin umumiy ijroga qaytadi. Bu "tahlil — mashq — birlashtirish — talqin — baholash" sikli orkestr mashg'ulotining asosiy metodik mexanizmi bo'lishi lozim. To'rtinchi shart — rahbarning psixologik yetakchiligidir. Musiqa jamoasida ijrochilarning kayfiyati, o'zaro munosabati, rahbarga ishonchi va ijrodan zavq olishi badiiy natijaga bevosita ta'sir qiladi. Ayniqsa, talabalardan tashkil topgan orkestrda yoshlarning shaxsiyati hali shakllanish jarayonida bo'ladi; ular tanqidni turlicha qabul qiladi, sahnadan hayajonlanadi, ayrimlari o'z partiyasini eplay olmaslikdan uyaladi, boshqalari esa yetarli mas'uliyat sezmasligi mumkin. Rahbar bunday holatlarda qat'iylik bilan mehri, talabchanlik bilan rag'batni, intizom bilan ijodiy erkinlikni muvozanatda ushlashi kerak. Orkestr rahbarligidagi eng nozik nuqta ham shudir: haddan tashqari yumshoqlik jamoani bo'shashtiradi, ortiqcha keskinlik esa ijodiy ruhni "sovuq choy"ga aylantiradi. Beshinchi shart — milliy musiqiy mazmuni tushuntirishdir. Xalq cholg'ulari orkestri milliy musiqaning tashuvchisi bo'lgani uchun unda ijro etilayotgan kuylar faqat nota matni sifatida emas, balki tarix, urf-odat, obraz, ohang, uslub va ma'naviy mazmun sifatida talqin qilinishi lozim. Masalan, lirik xalq kuylarida mayinlik, ichki iztirob, sokinlik va nafis frazirovka muhim bo'lsa, raqs xarakteridagi kuylarda ritmik aniqlik, jo'shqinlik, dinamik harakat va sahnaviy kayfiyat ustuvor bo'ladi. Maqom namunalari esa ohangning falsafiy chuqurligi, lad tuzilishi, usul, bezak va ichki dramatismni his qilish talab etiladi [7]. Shuning uchun xalq cholg'ulari orkestri rahbari milliy musiqa uslublarini yaxshi bilishi, ularni talabalarga tushunarli tilda izohlashi va ijro jarayonida obrazli ko'rsatmalar berishi zarur. Oltinchi shart — baholash tizimining mavjudligidir. Orkestr faoliyatida baholash faqat konsertdan keyingi umumiy taassurot bilan cheklanmasligi kerak. Rahbar ijro sifatini aniq mezonlar asosida kuzatib borishi zarur: nota matnining to'g'ri o'qilishi, ritmik aniqlik, intonatsion barqarorlik, tempga rioya qilish, dinamik belgilarni bajarish, ansambl

uyg'unligi, sahna madaniyati, ijrodagi emotsional ifoda va jamoaviy mas'uliyat. Bunday mezonlar talabalarga ham oldindan ma'lum qilinsa, ular nimaga erishishi kerakligini aniq tushunadi. Muhokama jarayonida yana bir muhim masala — zamonaviy texnologiyalardan foydalanish zarurati namoyon bo'ladi. Bugungi kunda orkestr rahbari audioyozuv, videoyozuv, metronom ilovalari, nota muharrirlari, elektron partitura, onlayn tinglash platformalari, raqamli arxiv va multimediali taqdimotlardan foydalanishi mumkin. Masalan, mashg'ulot yozib olinib, keyingi darsda ijrochilar bilan birga tahlil qilinsa, ular o'z xatolarini eshitish orqali tezroq anglaydi. Elektron partitura yordamida murakkab joylarni ajratib ko'rsatish, ayrim partiyalarni alohida tinglash, tempni sekinlashtirib mashq qilish imkoniyati paydo bo'ladi. Biroq texnologiya rahbarning jonli pedagogik mahoratini almashtirmaydi; u faqat uni kuchaytiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, xalq cholg'ulari orkestrida rahbarlik faoliyatini rivojlantirish texnologiyalari an'anaviy ustoz-shogird tajribasi, milliy ijrochilik merosi, zamonaviy pedagogik yondashuv va raqamli vositalar uyg'unligida eng yuqori natija beradi.

XULOSA

Musiqqa ta'limida xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etish va boshqarish jarayoni milliy musiqiy merosni o'rganish, ijrochilik mahoratini rivojlantirish, jamoaviy ijod madaniyatini shakllantirish va bo'lajak musiqqa mutaxassislarining kasbiy kompetensiyasini mustahkamlashda muhim pedagogik omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, xalq cholg'ulari orkestri rahbarining faoliyati ko'p qirrali bo'lib, u dirijyorlik, pedagogik, tashkiliy, psixologik, metodik va madaniy-ma'rifiy vazifalarni yagona tizimda bajarishni talab etadi. Orkestrning ijodiy muvaffaqiyati faqat ijrochilar soni yoki cholg'ular tarkibiga emas, balki rahbarning aniq maqsad qo'yishi, repertuarni oqilona tanlashi, repetitsiya jarayonini texnologik tashkil etishi, ijrochilar bilan samarali muloqot o'rnatishi, ijodiy muhit yaratishi va ijro natijalarini mezonli baholashiga bog'liq. Maqolada taklif etilgan diagnostik-tahliliy, repertuar-tanlov, guruhli mashg'ulot, umumorkestr uyg'unlashtirish, ijodiy-motivatsion, sahna-amaliyot va refleksiv-baholash texnologiyalari xalq cholg'ulari orkestri rahbarining faoliyatini tizimli rivojlantirish imkonini beradi. Bunday yondashuv orkestr mashg'ulotlarini tasodifiy takrorlash jarayonidan maqsadli, bosqichma-bosqich va natijador ta'lim jarayoniga aylantiradi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, rahbarlik faoliyatining samaradorligi uchun bir nechta muhim pedagogik shartlar zarur: ijrochilar tayyorgarligini muntazam diagnostika qilish, partiyalarni imkoniyatga mos taqsimlash, repertuarining tarbiyaviy va ijrochilik qiymatini hisobga olish, mashg'ulotlarda individual va guruhli yondashuvni uyg'unlashtirish, sahna amaliyotini tizimli yo'lga qo'yish, ijrodan keyingi refleksiv tahlilni tashkil etish va talabalarda milliy musiqaga nisbatan qadriyatli munosabatni shakllantirish. Xalq cholg'ulari orkestri rahbari o'z faoliyatida milliy an'anaga tayangan holda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalansa, ta'lim jarayonining badiiy, metodik va tarbiyaviy samaradorligi oshadi. Ayniqsa, bo'lajak musiqqa o'qituvchilari uchun orkestr faoliyatida ishtirok etish nafaqat ijrochilik tajribasi, balki kelajakdagi pedagogik faoliyatida jamoani boshqarish, repertuar tanlash, o'quvchilarni motivatsiya qilish va milliy musiqqa merosini targ'ib etish ko'nikmalarini shakllantiruvchi muhim amaliy maktabdir. Shunday qilib, musiqqa ta'limida xalq cholg'ulari orkestrini tashkil

etishda rahbarlik faoliyatini rivojlantirish texnologiyalari milliy san'atni asrash, yosh avlodni estetik tarbiyalash, ta'lim sifatini oshirish va ijodiy jamoalarni samarali boshqarishning muhim ilmiy-amaliy yo'nalishi sifatida baholanishi mumkin. Kelgusida ushbu mavzuni yanada chuqurlashtirish uchun xalq cholg'ulari orkestri rahbarlari uchun maxsus metodik qo'llanmalar, repertuar banklari, baholash mezonlari, elektron partitura bazalari va repetitsiya jarayonini raqamli monitoring qilish tizimlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. — Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. — Toshkent, 2017.
3. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. — Toshkent: Fan, 1963.
4. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. — Toshkent: Fan, 1993.
5. Matyoqubov O. Maqomot. — Toshkent: Musiqa, 2004.
6. Abdullayev R. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri. — Toshkent: O'qituvchi, 2006.
7. Qodirov R. Musiqa pedagogikasi asoslari. — Toshkent: O'zbekiston davlat konservatoriyasi nashriyoti, 2010.
8. Karimova D. Musiqa ta'limida innovatsion pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Ilm ziyo, 2018.
9. Yunusov R. O'zbek xalq musiqasi ijodiyoti. — Toshkent: Sharq, 2000.
10. Tursunov B. Dirijyorlik san'ati va orkestr bilan ishlash metodikasi. — Toshkent: Musiqa, 2015.
11. Akbarov I. Musiqa lug'ati. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.
12. Hasanov A. Xalq cholg'ularida ijrochilik asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2012.
13. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarning ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamolligini yuksaltirish, ularning ta'lim-tarbiyasi tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. — Toshkent, 2018.
15. Slobin M. Central Asian Music: Essays in the History of the Music of the Peoples of the USSR. — Durham: Duke University Press, 1972.